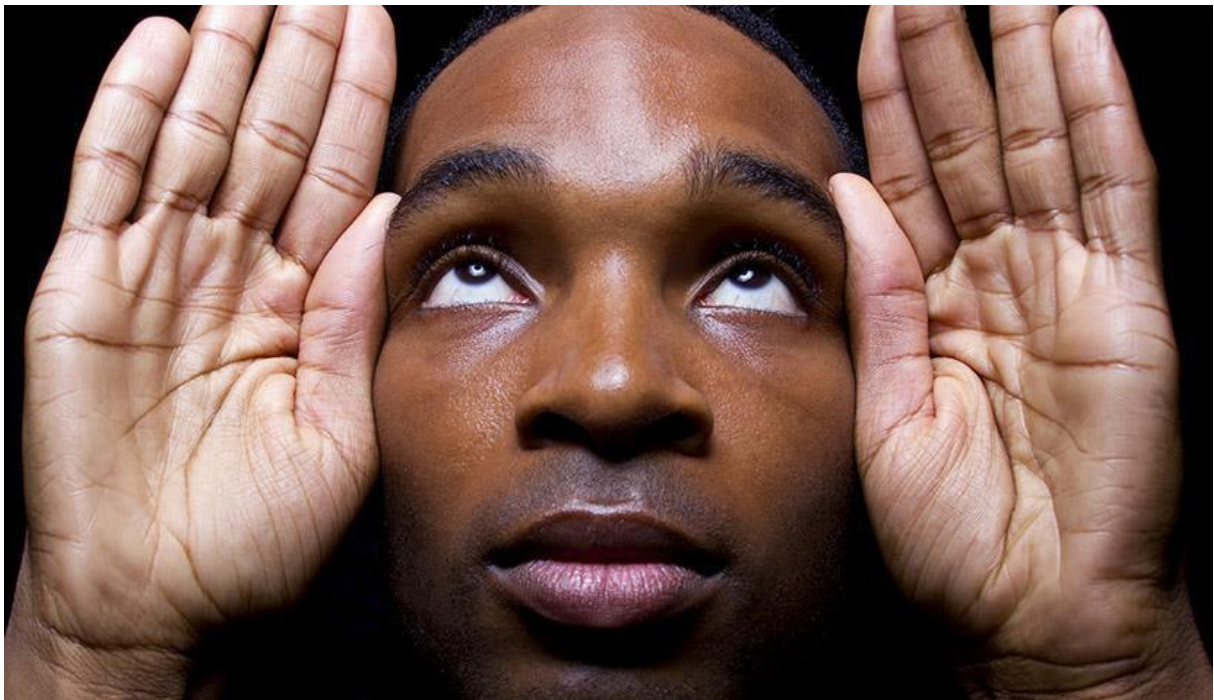

Racisme, centraal element in de vakbondsstrijd (2/3)

De psychologische en sociale drijfveren achter racisme

De "vluchtelingencrisis", de aanslagen, sociale dumping, internationale conflicten,... De actualiteit maakt de angst voor en de verwerping van de "andere", de vreemdeling, zeer hardnekkig. Racisme is een vakbondsthema omdat het de fundamentele rechten van de werknemers schaadt. Bovendien, en dit weegt zwaar door in vakbondstermen, vormt racisme een ernstige bedreiging voor de eenheid van de werknemers in de opbouw van hun krachtverhouding met de werkgevers. Voegen we er nog aan toe dat de leden hun vakbond er vaak over aanspreken. Kortom, de vakbond vormt een belangrijke schakel in de strijd tegen racisme in de maatschappij.

Om het fenomeen racisme beter te begrijpen, stellen wij drie nieuwe actualiteitsfiches voor. We bekijken het vanuit een historische invalshoek (1/3), we onderzoeken de psychologische en sociale drijfveren (2/3) en belichten de sociale, economische en politieke functies (3/3 - te verschijnen).

1. INTRODUCTIE

De intersyndicale enquête¹ die begin 2016 bij meer dan 300 vakbondsdelegees in Brussel gehouden werd toont *verontrustende* tendensen. Vier op de vijf delegees die de vragen hebben beantwoord, stellen vooroordelen en stereotypen op de werkvloer vast. Volgens de respondenten komt racisme "regelmatig" voor in verband met religieuze of filosofische overtuigingen (32%), nationaliteit (26%) of het zogenaamde ras (24%). De delegees geven aan dat racisme ook vaak voorkomt bij de werkgever, zoals bij de rekrutering, selectie en promotie. Samengevat komen racisme en discriminatie onder verschillende vormen veel voor op de werkvloer, en viseren ze vaak specifieke categorieën van werknemers. De bestaande vakbondsinstrumenten zoals de diversiteitsplannen zijn onvoldoende gekend en worden te weinig gebruikt. Het is dan ook niet eenvoudig: racisme kan een heikel onderwerp zijn om met de collega's aan te snijden. Drie op de vier delegees zijn niettemin bereid om actie te ondernemen tegen racisme op de werkvloer. Nochtans brengt hetzelfde onderzoek aan het licht dat een op de twee vakbondsvertegenwoordigers niet over de vereiste middelen daartoe beschikt...

Waar komt racisme vandaan? Heeft het altijd bestaan? Is het een *natuurlijk* fenomeen of is het een product van *sociale opbouw*? Hoe gaat het in zijn werk?

Racisme wordt aangestuurd door een reeks verschillende elementen die diepgaand moeten worden geanalyseerd.

2. DE ANGST VOOR DE ANDER²

De angst voor de ander stamt uit het begin der tijden. Als een onbekende gevaarlijk blijkt te zijn, dan is hij waarschijnlijk slecht en is het gerechtvaardigd om hem te haten. Voor deze angst, die veel onzekerheid veroorzaakt, biedt het racisme een verklaring en een geruststelling. Het vergoelikt en rechtvaardigt een defensieve agressie.

Volgens de psychiater Boris Cyrulnik³ bestaan er twee soorten angst. Vooreerst is er de angst bij dieren. Deze angst wordt zonder leerproces door een zintuiglijk waarneembaar object op gang gebracht, en heeft een adaptatief voordeel voor bepaalde soorten die hen in staat stelt te overleven. De tweede soort angst is de aangeleerde angst. Al zeer vroeg in het leven ontstaan leerprocessen. Dieren nemen zeer snel zintuiglijke voorstellingen op via geuren en beelden. Geconfronteerd met een object dat ze associëren met gevaar slaan ze dit op in hun geheugen, griffen ze het idee in hun zenuwstelsel en als zij dit of een gelijkaardig object opnieuw waarnemen, voelen zij de angst die "aangeleerd" werd... Dierlijke angst verschilt van onze angst omdat "wij, mensen, vrij weinig in de wereld van waarnemingen leven, en zeer sterk in de wereld van voorstellingen. Wat ons angst aanjaagt, is *het idee* dat wij ons van de dingen vormen, veel meer dan de *waarneming* die wij ervan doen. Onze angst is vaak het product van onze eigen geest."

Racistisch gedrag uit zich in twee complementaire aspecten: de afwijzing van de ander en de bevestiging van zichzelf. In een psychoanalytisch register klinkt het dat racisme het ik individueel en collectief bevestigt. Daarom is het geruststellend. Dit gebeurt ten koste van de rechtvaardigheid, maar de nood is zodanig dat de moraal moet wijken en de mythe triomfeert....

Hetzelfde procedé, ingegeven door eigenbelang, stimuleert fysieke en andere agressie, met een mythisch gebruik van een (reëel of verondersteld) verschil als rechtvaardiging voor deze agressie. In wat volgt analyseren we deze belangen en hun onderlinge verbondenheid.

¹ Resultaten van het onderzoek "Racism, Game Over", intersyndicale brochure, ABVV, AVC, ACLVB, Brussel, maart 2016, 32 p.

² Albert Memmi, "Racisme", *Encyclopædia Universalis* [online], geraadpleegd op 16 augustus 2016. URL:

<http://www.universalis.fr/encyclopedie/grandes-decouvertes/>

³ Gesprek met Boris Cyrulnik, "Eloge de la peur" door Michel Piquemal, in Clés, geraadpleegd op 27 september 2016, URL:

<http://www.cles.com/debats-entretiens/article/elogue-de-la-peur>

3. EEN GECONSTRUEERD FENOMEEN

Een racistische attitude gaat gepaard met een negatieve connotatie van de beoogde groep. Het racistische discours is echter niet noodzakelijkerwijs pejoratief. De "goede" kenmerken maken net als de slechte deel uit van de zintuiglijke waarneming van de racist⁴. Dit betekent dat de uitspraak "zwarten lopen snel" racistisch is, ondanks de positieve inslag ervan.

Terwijl bijna alle levende wezens angst kennen, is racisme geen *aangeboren* verschijnsel of gedrag. Iemand wordt niet racistisch geboren: jonge kinderen zijn niet racistisch.

Racisme is een gedrag en een fenomeen dat *sociaal geconstrueerd* is. Het houdt diepgaand verband met de context waarin het zich voordoet. Volgens Edouard Delrue is "beweren dat racisme meer een politieke kwestie is dan een morele, erkennen dat racisme *het geheel* van de samenleving doorkruist - wat niet wil zeggen dat wij allemaal racisten zijn, maar dat racisme ons *allen* aanbelangt, dat het alle dimensies van het sociale en van het bestaan raakt - het verlangen, het werk, de taal, de macht."⁵

De *Larousse* omschrijft *racisme* als een "ideologie gebaseerd op het geloof dat er een hiërarchie tussen de menselijke groepen bestaat, "rassen"; (of als een) gedrag dat door deze ideologie wordt geïnspireerd".

Racisme is dus complexer dan xenofobie of vreemdelingenhaat, dat wordt omschreven als de systematische vijandelijkheid ten opzichte van wie vreemdeling is. Vandaag wordt zowel door de menswetenschappen als de biologen erkend dat racisme stoelt op een pseudowetenschappelijke discours dat de superioriteit van een groep menselijke wezens over anderen rechtvaardigt.

Racisme is een multidimensionaal "sociaal totaal fenomeen". Het omvat o.a.⁶:

- oordelen en houdingen (meningen, overtuigingen, vooroordelen, stereotypen) die in verschillende wijzen van stigmatisering tot uiting komen (beledigende veralgemeningen, scheldwoorden, haatzaaij, bedreigingen...);
- gedragingen of sociale praktijken (van vermindering tot discriminatie en vervolging);
- institutionele functionering die aanzet tot uitsluiting en dit in de praktijk brengt;
- ideologische discours, al dan niet met politieke programma's, met sedert midden XIXe eeuw wetenschappelijke pretenties: de doctrine van het racisme.

Racisme is weldegelijk ideologisch, ook al wordt het niet als dusdanig ervaren. Het is diepgaand verinnerlijkt: het is een geloof dat in denksystemen is verankerd; een sociale constructie die beelden creëert die aan andere menselijke wezens een bepaalde identiteit toewijst.

4. DE MECHANISMEN VAN RACISME

Identiteiten zijn meervoudig: een persoon onderscheidt zich van zijn buur door de veelheid aan identiteiten die van hem of haar een uniek wezen maakt. Identiteiten zijn evolutief; niets of niemand heeft een voor eeuwig vastgelegde identiteit. Een identiteit wordt "opgebouwd en verandert levenslang".

Identiteit bouwt zich op in een familiale, sociale, politieke, economische, historische en culturele context die er invloed op uitoefent. De specificiteit van culturen, hun originaliteit berust niet op de fysieke kenmerken van de bevolking maar op de sociale relaties die de mensen met elkaar aanknopen, op de evolutie van deze relaties in de loop van de tijd, en op het type mentale representatie dat hiermee samenhangt.

⁴ Colette Guillaumin, "L'idéologie raciste, genèse et langage actuel", Gallimard, Parijs, 2002, p. 275.

⁵ Edouard Delrue, "Le racisme nouveau", 4 februari 2014, geraadpleegd op 2 september 2016, URL : <http://edouard-delrue.be/racismenouveau/>

⁶ "Racisme", Encyclopedie Larousse online, geraadpleegd op 2 oktober 2016, URL : <http://www.larousse.fr.encyclopedie/divers/racisme/85140>

Toegewezen identiteit

Met een toegewezen identiteit wordt een persoon tot één van zijn (reële of veronderstelde) kenmerken gereduceerd. Dit labelen hangt samen met ongelijke sociale machtsrelaties, en leidt tot stigmatisering. Bij de gestigmatiseerden slaat de identiteitstoewijzing wonden, en bij de stigmatiseerders voedt het een verwrongen beeld van de groep mensen die vernederd wordt. De opgelegde identiteit opent de weg voor legitimatie van machtsrelaties en bijgevolg voor het verlenen van voordelen aan de enen en benadeling van de anderen.

"Erving Goffman heeft stigma (in etymologische zin: brandmerk) gebruikt als sociologisch concept, door het uit te breiden tot elk denigrerend sociaal label (al dan niet lichamelijk) - gehandicapt, homoseksueel, jood enz. Stigma is geen attribuut op zich: het ontstaat in de blik van anderen. Het verwijst naar het verschil met de norm: iedere persoon die niet overeenkomt met wat verwacht wordt van een "normaal" persoon kan worden gestigmatiseerd. Het stigma analyseert zich dus in relationele termen. Het verwijst evenzeer naar de categorie zelf als naar de sociale reacties die het opwekt en de inspanningen van de gestigmatiseerde om eraan te ontsnappen."⁷

Een persoon opsluiten in een identiteit, en dus essentialiseren, is een kernelement van racisme. De identitaire toewijzing voedt de angst voor de anderen, kan zelfs uitmonden in haat en leidt vaak tot discriminatie. Deze toewijzing die de identiteit reduceert kan dodelijk gewelddadig zijn. Voor Amin Maalouf is identitaire toewijzing *"een opvatting die "de identiteit reduceert tot één aanhorigheid, en de mensen tot een partijdige, sectaire, onverdraagzame, overheersende, soms suïcidale houding dwingt, en ze vaak verandert in moordenaars, of in aanhangers van moordenaars. (...) Wie tot dezelfde gemeenschap behoort is iemand "van ons", we willen wel solidair zijn met hun lot maar tegelijk nemen we de vrijheid om hen tiranniek te behandelen. Worden ze "lauw" bevonden, verklikken we hen, straffen we hen als "verraders" en "afvalligen". Wat de anderen aangaat, die van de andere kant: nooit proberen we ons in hun plaats te stellen, we hoeden ons ervoor ons af te vragen of zij voor de ene of de andere kwestie niet helemaal ongelijk hebben, we vermijden te milderen voor hun klachten, hun lijden, de onrechtvaardigheid waarvan zij slachtoffer zijn. Anderzijds, vervolgt Maalouf, vanaf het moment we aanvaarden dat identiteit bestaat uit meervoudige lagen, waarvan sommige verbonden zijn met een etnische geschiedenis en andere niet, sommige met een religieuze traditie en andere niet, vanaf het moment we in onszelf onze eigen oorsprong zien, ons traject, de verschillende samenvloeiingen, bijdragen, kruisingen, de talrijke subtiele en tegenstrijdige invloeden, ontstaat een andere verhouding met de andere, net zoals met zijn eigen groep."*⁸

Focalisatie en homogenisering

De racistische blik focust op het verschil dat vaak fysiek is, en associeert anatomische kenmerken met morele en culturele kenmerken. Wanneer de stigmatiseerder, of in dit geval de "raciseerder" onderscheidende kenmerken identificeert, wordt de link gelegd met een systeem van vooringenomen ideeën. Omdat de racistische blik focust, is het geïsoleerde lichaam zichtbaarder dan de andere. Dit heeft dus eveneens als gevolg dat de individualiteit wegzinkt in de algemene categorie van het zogenaamde ras.

Deze veralgemening of homogenisering van "geraciseerde" groepen ("allemaal dezelfde"), laat de persoonlijke kenmerken van individuen verdwijnen in een groepsidentiteit. Het ontkent de autonomie van de persoon en vooronderstelt dat zijn gedrag hetzelfde is als dat van alle leden van zijn groep. Dit proces leidt tot een **essentialisering** dat de identiteiten verstart.

⁷ Corinne Rostaing, "Stigmate", *Sociologie* [online], Les 100 mots de la sociologie, online verschenen op 01 februari 2015, geraadpleegd op 06 november 2016. URL: <http://sociologie.revues.org/2572>. Zie eveneens Erving Goffman, "Stigmate, les usages sociaux des handicaps", 1963, Parijs, Minuit, 1975

⁸ Amin Maalouf, "Les identités meurtrières", Editions Grasset, Le Livre de Poche, 1998

Essentialisering en overdraagbaarheid

Essentialisering is de mening dat personen met bepaalde kenmerken (bijvoorbeeld vrouwen) beantwoorden aan een "natuur", "aard" of "essentie" (van "de" vrouw in dit geval).

Racisten zien de kenmerken van een groep als deel van wat zij als "natuurlijk" beschouwen of de essentie van deze groep; zij beschouwen ze als permanent en zelfs (meestal biologisch) overdraagbaar binnen de groep of van generatie op generatie. De racistische blik is categoriserend en sluit de groep op in zichzelf.

Het zogenaamde ras geeft aanleiding tot een radicale en totale essentialisering omdat het een onuitwisbaar stigma is.⁹

Hiërarchisering

De kenmerken van de geraciseerde groep worden gehiërarchiseerd, waarbij de kenmerken die de racist wordt verondersteld te bezitten, fundamenteel hoger gerangschikt zijn, terwijl deze van de geraciseerde groep "abnormaal", "achterlijk" of "lager" zijn.

Dit is een sociale productie, met concrete sociale gevolgen voor de personen die een bepaalde identiteit toegewezen krijgen. Met de opdeling tussen "zij" en "wij" rechtvaardigt racisme de "voordelen" voor de ene en de "nadelen" voor de anderen. Zo rechtvaardigt het een discriminerend systeem. "Racialisering is het proces waardoor het ras en meer algemeen de verschillen en de *problematiek van het verschil* als sociaal relevant worden ingesteld om de maatschappij te begrijpen en om te handelen of reageren als actor."¹⁰

Het standpunt dat verdedigd wordt in "Le racisme européen" van Pietro Basso¹¹ tracht de overheersende opvatting dat het racisme ziet als een geloof dat van de onderkant op de maatschappelijke ladder naar boven kruipt, te ontleden. Volgens deze wijd verspreide opvatting zou racisme een impuls zijn, een gevoel dat voortkomt uit onwetendheid van onontwikkelde mensen, uit de angst voor "de anderen". Kortom, het is in de eerste plaats een product van de laagste klassen eerder dan van intellectuelen die net proberen om het in te dammen. Maar racisme doorkruist *alle* sociale klassen en bovendien stemt het proces van racisering (of racialisering) overeen met "de opbouw van sociale en etno-rationale hiërarchieën, gekenmerkt door relaties van macht en ondergeschiktheid tussen ongelijke groepen". Deze racialisering "valt zowel vroeger als nu samen met economische belangen, en is in zoverre geglobaliseerd dat zij gestalte geeft aan de verdeling en de stratificatie van de bronnen en de macht op wereldwijd niveau."¹² Trouwens wanneer extreemrechts, dat racisme belichaamt, aan de macht komt, is dit *in het algemeen* met de steun van de zakenwereld en van de financiële elite...

We merken dus dat **racisme voortkomt uit de maatschappij en niet uit individuen**. Deze bedenking is belangrijk wanneer we ons realiseren dat de pogingen tot integratie te lang werden afgeschoven op enkel de migranten of de kinderen van migranten. Maar wanneer de oorzakelijkheid wordt omgekeerd, komt het - in meer dan één opzicht - toe aan de samenleving om een solidariteitsmechanisme te ontwikkelen zodat de maatschappij en het individu kunnen evolueren in een sfeer van respect voor diversiteit en elkaars rechten.

⁹ De Rudder, V., Poiret, C., & Vour'ch, F., "L'inégalité raciste. L'universalité républicaine à l'épreuve", Parijs, PUF, 2000, geciteerd door Saïd Bouamama en Yvon Fotia in "Race", *Dictionnaire des dominations, de sexe, de race, de classe*, Jessy Cormont, Yvon Fotia, Editions Syllepse, Parijs, 2012, p. 302.

¹⁰ "Race", Collectif Manouchian, Saïd Bouamama (Dir.) Jessy Cormont, Yvon Fotia, *Dictionnaire des dominations, de sexe, de race, de classe*, Editions Syllepse, Parijs, 2012, p. 301 en p. 302.

¹¹ Pietro BASSO, "Le racisme européen, Hier et aujourd'hui", Editions Syllepse, Parijs, februari 2016, 314 p.

¹² Horia Kebabza, "L'universel lave-t-il plus blanc?": "Race, racisme et système de privilèges", *Les cahiers du CEDREF* [online], 14 | 2006, gepubliceerd op 03 december 2009, geraadpleegd op 19 augustus 2016. URL: <http://cedref.revues.org/428>

